

УДК 351.72

З. В. Гбур,
к. держ. упр., докторант,
Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ, Україна

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА КРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Z. Hbur,
PhD (public administration science), doctoral student,
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

NATIONAL SECURITY OF THE COUNTRY THROUGH THE PRINCIPLE OF PROTECTION OF NATIONAL MINORITIES

У статті з'ясовано ролі захисту національних меншин як складової забезпечення національної безпеки. Розглядаються актуальні питання вдосконалення національного законодавства щодо захисту прав національних меншин. Вказується, що законодавство у сфері прав національних меншин потребує невідкладного перегляду, що відповідатиме основним викликам сучасного українського суспільства та міжнародно-правовим зобов'язанням держави. Доводиться, що одним із пріоритетних питань є відповідне належне інституційне забезпечення. Також автором розглянуто теоретичні засади розробки щодо державного регулювання етнокультурною розмаїтістю, наводяться нормативно-правові акти щодо розвитку етнонаціональних спільнот, аналізується етнонаціональний склад населення України, надаються пропозиції щодо підходів відносно подолання кризи на сході країни.

The article clarifies the role of protecting national minorities as a component of national security. The actual issues of improving the national legislation on the protection of the rights of national minorities are considered. It is noted that the legislation on the rights of national minorities needs urgent revision, which will correspond to the main challenges of the modern Ukrainian society and the international legal obligation of the state. It has been argued that adequate institutional provision is one of the priority issues. The author also considers the theoretical principles of development of state regulation of ethno-cultural diversity, lays down normative legal acts on the development of ethno-national communities, analyzes the ethno-national composition of the population of Ukraine, proposes approaches to overcoming the crisis in the eastern part of the country.

Ключові слова: Україна, національна безпека, національні меншини, законодавство, інституційний орган, удосконалення.

Key words: Ukraine, national security, national minorities, legislation, institutional body, improvement.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Майбутнє України прямо залежить від етнонаціональних процесів, що протікають у державі. Аресія з боку Російської Федерації, модернізаційні перетво-

рення, а також політичний курс української держави зумовлює всебічні зміни суспільних відносин, складовою яких є національні відносини та потребують застосування нових підходів до регулювання етнокуль-

турної розмаїтості, етнонаціональної політики. Як показав український досвід, питання захисту національних меншин в Україні є складовою забезпечення національної безпеки нашої держави. Сьогодні водночас посилюється роль державного управління як науки, здатної осмислити та обґрунтувати різноманітні етнополітичні стратегії, які б сприяли розробці ефективних управлінських рішень та технологій, конструюванню оптимальних моделей етнонаціональних реалій, що є дуже актуальною темою для дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням захисту національних меншин присвячували свої дослідження такі провідні науковці, як Васильченко О., Куц Ю., Лемак В., Халавка Т., Шипка Н. та інші. Проте на сьогодні бракує комплексного дослідження щодо ролі захисту національних меншин як складової забезпечення національної безпеки, що зумовило вибір теми даної статті.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у з'ясуванні ролі захисту національних меншин як складової забезпечення національної безпеки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У сучасному українському суспільстві виділяються дві взаємопов'язані та водночас суперечливі тенденції. З одного боку, триває етнокультурне відродження, ("етнічний ренесанс") як титульного етносу, так і решти етнонаціональних спільнот, що знаходить своє втілення у самоорганізації їх життєдіяльності, зростанні інтересу до історії, культури "свого народу", до "свого" місця у розподілі праці, участі у владних структурах і процесах державного управління; з іншого — утвердження титульної нації, етнонаціональних спільнот, етнічних груп як дієвих суб'єктів етнополітичних процесів українського соціуму, їх інтеграція в політичну націю [2].

Україна є державою з різноманітною суспільною структурою, у якій широкий спектр етнічних, мовних, релігійних та культурних ідентичностей розвивався протягом багатьох століть [13].

Молода Українська держава, як і інші республіки колишнього СРСР, мала вирішувати проблеми забезпечення конституційних прав національних меншин, виходячи з міжнародного принципу нерозривності прав людини і прав національностей, та обрання власної стратегії етнополітичного розвитку. Це було обумовлено, по-перше, ускладненням етнополітичної ситуації у нових державах; по-друге, започаткуванням процесу активного включення етнічних спільнот у внутрішнє і зовнішньополітичне життя своїх країн; по-третє, необхідністю узгодження інтересів, встановлення рівноправних відносин між етнічними групами. Тобто перед Україною з усією гостротою постало завдання сформулювати концепцію державної етнічної політики як із урахуванням уроків історичного минулого, так і міжнародної практики вирішення етнічних проблем [11].

Держава має орієнтуватись на забезпечення дотримання прав осіб, які належать до меншин, та обміну передовим досвідом щодо заходів із захисту меншин від дискримінації та соціальної ізоляції відповідно до європейських та міжнародних стандартів із метою створення сучасної нормативно-правової бази. Крім того, на меті має бути розвиток тісного співробітництва між владою та представниками груп меншин і співробітництво щодо заходів із боротьби зі зростанням нетерпимості та злочинів через нетерпимість. Відповідно, у XXI ст., коли за плечима світової спільноти багатомісячний досвід воєн і примирення, а також невпинний розвиток, не в останню чергу в напрямку гуманності, доказом чого може слугувати еволюція та удосконалення міжнародного гуманітарного права і переміщення акценту на захист життя та здоров'я особи, у захисті прав національних меншин неприпустимі вибірковий підхід та подвійні стандарти. Порушення прав національних меншин і зневага до них нерідко викликають серйозні ускладнення, а деколи призводять до трагічних наслідків [9].

Законодавство, що встановлює права етнічних громад в Україні Т. Халавка цілком слушно пропонує згрупувати за принципом суб'єктності його прийняття або розробки. За цією ознакою законодавчі акти він поділяє на дві групи [10]:

— нормативні акти та рекомендації міжнародних структур, що регламентують права етнічних громад (резолюції Організації Об'єднаних Націй (ООН) та ПАРЄ, а також рекомендації ОБСЄ). З базових документів ООН в цій сфері прийнято дві декларації: "Декларація принципів толерантності" та "Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин". Україна також ратифікувала два важливих європейських законодавчих документи: "Рамкову конвенцію про захист національних меншин" (Закон України "Про ратифікацію Рамкової конвенції про захист національних меншин" було прийнято 9 грудня 1997 р.) і "Європейську хартію регіональних мов або мов меншин" (Закон України "Про ратифікацію "Європейської хартії регіональних мов або мов меншин" від 15 травня 2003 р.);

— українське законодавство та локальні нормативно-правові акти, що регулюють права національних меншин (Конституцію України (1996 р.), закони України "Про мови в Українській РСР" (1989 р.), "Про національні меншини в Україні" (1992 р.), Декларацію прав національностей України (1991 р.) та інші закони, які регулюють права етнічних груп в освітній, культурній та політичних сферах життя). До цієї групи відносять і локальні нормативно-правові акти в сфері забезпечення прав етнонаціональних меншин прийняті органами місцевого самоврядування.

Так, прийнятий на початку зародження нашої держави Закон України "Про національні меншини" (1992 р.), безумовно, був на часі і на той момент відповідав деяким основним вимогам суспільства. Звичайно, здебільшого його положення закріпили статус представників національних меншин (вони є

громадянами республіки, як і українці за походженням та народженням) та передбачили для них низку гарантій (Україна гарантує громадянам республіки, незалежно від їх національного походження, рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, підтримує розвиток національної самосвідомості і самовиявлення. Усі громадяни України користуються захистом держави на рівних підставах. Забезпечуючи права осіб, які належать до національних меншин, держава виходить із того, що вони є невід'ємною частиною загальноновизнаних прав людини). Так, фактично, цей закон визначає основні принципи етнонаціональної політики в Україні. Його основною метою є захист прав національних меншин в Україні та визначення конкретних заходів, які з відповідними ініціативами місцевих органів влади й об'єднаннями громадян, що представляють інтереси осіб із національних меншин, мають спрямовуватись на захист і розвиток відмінних культур національних меншин, надання якомога більше можливостей для створення рівних умов для будь-яких національностей, які історично проживають на території України [1].

Все ж сьогодні цей Закон є застарілим, він не відповідає сучасним викликам, з якими зіштовхнулася Україна (збройна агресія Російської Федерації, окупація останньою Криму та частини південно-східних регіонів України), і потребує концептуального та функціонального вдосконалення. Крім того, цей спеціальний Закон не містить чималої кількості важливих положень, які суттєво впливають на практичні можливості реалізації меншинами своїх прав [1].

На необхідність такого вдосконалення вказували у своїх рекомендаціях міжнародні інституції, учасницею яких є Україна. Зокрема надані Комітетом ООН із прав людини остаточні зауваження від 12 листопада 2001 р. до п'ятої періодичної доповіді України про вдосконалення зобов'язань щодо виконання положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, які наголошують на необхідності внести зміни до наріжного каменя спеціального Закону — поняття "національні меншини"; Резолюцією Комітету міністрів Ради Європи ResCMN(2003) 5 [9] "Про Виконання Україною Рамкової конвенції про захист національних меншин", що була схвалена на основі висновків Консультативного комітету Ради Європи з питань моніторингу імплементації положень та виконання зобов'язань цієї конвенції [9].

Серед останніх закликів змінити чинне законодавство стосовно захисту національних меншин варто виокремити згадку про таку необхідність, яка зовсім нещодавно пролунала від Верховного комісара Організації з безпеки і співробітництва в Європі з питань національних меншин А. Торс, за словами якої важливо, щоб політичний процес в Україні залучав якомога більшу кількість сторін для визначення політики і також враховував позицію національних меншин [6].

Так, аналізуючи редакцію спеціального Закону про національні меншини 1992 р., Венеціанська комісія зазначала: "Прийняття цього законопроекту по-

кладе початок оновленому підходу до відносин із національними меншинами, дасть поштовх ініціативам громадян України від національних меншин і стимулюватиме ініціативи для розвитку національних культур, освіти, традиції та ремесла галузі [1].

У законопроекті наголошується, що держава має великий інтерес до поліпшення відносин із національними меншинами, кожна з яких залишила свій слід в історії людства і має міцні та глибинні зв'язки з Україною" [12]. Комісія рекомендувала ввести такі поняття, як "представник національної меншини" — громадянин України, який визнає свою належність до національної меншини та/або висловлює бажання зберегти свою національну ідентичність, а також "територія компактного проживання" — певне територіально-адміністративне утворення, в межах якого національна меншина проживає та має можливості реалізовувати права, передбачені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами України [1].

У цілому, висновки були здебільшого позитивні: "Відповідно до Конституції України цей законопроект вважає всі національні (етнічні) меншини, які історично проживають на території України, невід'ємною частиною українського народу. Крім цього, він згадає економічні, політичні та культурні засоби для задоволення потреб національних меншин України [12]. Однак це не змінює того факту, що на момент набуття чинності згаданим Законом ще не була прийнята Конституція в Україні. До речі, ця обставина призвела до низки термінологічних проблем: наприклад, у преамбулі Конституції закладено формулу: "Український народ" як категорія включає "громадян України всіх національностей", але при цьому згадується й "українська нація", котра разом із "усім Українським народом" здійснила право на самовизначення.

Крім наведеного, Закон України "Про національні меншини в Україні" у своїх концептуальних підходах багато в чому не узгоджується з міжнародними зобов'язаннями України в цій сфері [3].

1. Правовідносини, пов'язані з правами національних меншин, повинні бути пов'язані з особистим волевиявом особи щодо належності до національної меншини. Така вимога міститься в статті 3 Рамкової конвенції про захист національних меншин (Страсбург, 1 лютого 1995 року), що була ратифікована 9 грудня 1997 року [8]. Ще раз підтвердимо — йдеться про персональний волевияв щодо самоідентифікації конкретного громадянина України з певною національною меншиною. У Законі України "Про національні меншини", навпаки, йдеться якраз про "групи громадян України".

2. Ще більш важлива обставина пов'язана з концептуальним підходом, який міститься в Рамковій конвенції про захист національних меншин. Частина друга статті 4 цього документа встановлює: "Сторони зобов'язуються вжити, у разі необхідності, належних заходів з метою досягнення у всіх сферах економічного, соціального, політичного та культурного життя повної та справжньої рівності між особами, які належать до національної меншини, та особами, які

належать до більшості населення. У цьому зв'язку вони належним чином враховують конкретне становище осіб, які належать до національних меншин". Тлумачення цього положення Конвенції дає змогу стверджувати, що Україна як її сторона не лише взяла на себе зобов'язання щодо заборони дискримінації на підставі приналежності до національної меншини і забезпечення рівності перед законом. Україна також узяла на себе зобов'язання вжити заходів з метою досягнення "повної і справжньої рівності між особами, які належать до національної меншини, та особами, які належать до більшості населення" у різних сферах (ї зайнятості населення, і доступу до вищої освіти, і участі в управлінні державними справами).

3. Міжнародні зобов'язання України передбачають "заохочення атмосфери терпимості та міжкультурного діалогу і життя ефективних заходів для поглиблення взаємної поваги, взаєморозуміння та співробітництва між усіма особами, які проживають у межах її території незалежно від їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності, зокрема в галузях освіти, культури та засобів масової інформації" (ст. 6 Конвенції). Ідея толерантності та міжкультурного діалогу є головною в розробці стандартів закріплення прав національних меншин.

Однією з головних проблем етнонаціональної політики в Україні є національно-культурний розвиток представників російської національної меншини, яка за радянських часів кількісно збільшилася в державі з 9,2 % у 1926 р. до 21,2 % у 1989, і хоча на 2001 р. зменшилася до 17,3 %, але є досить впливовою як кількісно, так і економіко-політичною етнонаціональною групою, а, особливо, пропагандистсько-популістською з боку агресора — Російської Федерації. Попри всі пропагандистські спекуляції права росіян в Україні не порушуються: їх діти мають можливість навчатися в школах рідною мовою, не бракує російськомовної преси, у містах, за винятком західних областей (що історично зумовлюється характером розселення росіян), на побутовому, а часто й на офіційному рівні лунає російська мова. Водночас це слугувало підґрунтям для масштабної агресії з боку Росії, спробам втримати Україну в підконтрольному Росії стані.

Російська проблема — це питання північного сусіда, проблема відносин України з Росією як державою, від якої надходять територіальні, економічні, політичні та інші претензії. Імперські наміри такої політики спрямовані на дестабілізацію міжнародних відносин на території України. Північний сусід не бажає повернення етнічних росіян на свою територію, що засвідчили, наприклад, військові дії в окремих районах Донецької і Луганської областей. "Напрямок політики в Росії в цій сфері дозволяє прогнозувати, — писав ще в 1995 р. Дж. Мейс, — що росіянам в Україні відведено роль п'ятої колони, на яку можна зіпертися для знищення державності України" [4, с. 90]. Чи погодиться на таку роль російська меншина в Україні, здебільшого це визначиться не у сфері політики чи культури, а, власне, через стан української економіки. Підвищення життєвого рівня

в країні автоматично приведе до послаблення сепаратистських настроїв у російськомовного населення.

Третьою за кількістю після українців та росіян національною групою в Україні є євреї. Спостерігається тенденція до зменшення цієї групи. Так, у 1979 р. їх мешкало в країні 634,2 тис. осіб, а вже на середину 90-х рр. — 486 тис. Останні ідеологеми антисемітських настроїв в українському суспільстві — це звинувачення на адресу євреїв за їхню провину в трагедіях українського народу: репресіях НКВД, організації та здійсненні голодомору, русифікації; заперечення єврейських трагедій:

Голокосту, єврейських погромів в Україні, або звинувачення євреїв у провокуванні цих подій; теорії геополітичної влади євреїв, єврейського капіталу і преси, що проводять антиукраїнську пропаганду від імені США, світових фінансових кіл; ненависть до капіталізації, яку люмпенізована частина українського суспільства сприймає як нову форму прагнення євреїв до експлуатації українського народу; звинувачення в "розкраданні" багатств України [5].

На думку єврейської громадськості, антисемітські настрої нині поширюються в українському суспільстві, але не набувають масового характеру. Близько 8 % населення не бажають, щоб євреї були громадянами України, аналогічний показник стосовно циган — 23 %, кримських татар — 12 %, грузинів — 16 % [7]. Рівень підтримки ксенофобських ідей характеризує частка представників крайнє правих політичних сил в органах управління і влади, відносно яких держава здійснює вплив, але не досить дієвий.

Національні групи в Україні, процес організаційного оформлення яких розпочався з початку 1990-х років, об'єднані в республіканські, регіональні й обласні товариства. Згідно з національним законодавством державне управління забезпечує, таким чином, підтримку етнокультурного розмаїття, захист прав національних груп у межах законності, але за умови відстоювання ними територіальної цілісності та суверенітету країни. Етногрупи нерідко функціонують у формі асоціацій, культурних центрів, земляцтв, громад, клубів та ін [2].

Але національно-культурна автономія не завжди може задовольнити ті національні меншини, які розкидані дисперсно. Толерантність українців, їх переважно доброзичливе ставлення до інонаціонального населення ще за часів Української Народної Республіки зумовило ще одну форму самовизначення етноспільнот та етнокультурну ідентифікацію — національно-персональну автономію.

ВИСНОВКИ

Таким чином, на сьогодні питання захисту національних меншин в Україні дуже актуальне, оскільки від нього залежить ефективність забезпечення національної безпеки нашої держави. Органи публічного управління мають достатню нормативно-правову базу, багатий історичний досвід, у тому числі й вітчизняний щодо дієвого регулювання захисту прав національних меншин, ефективність якого підвищить

антисепаратистські тенденції в суспільстві, стане наглядним підґрунтям для мешканців тимчасово окупованих територій України виваженості політичного курсу держави.

Література:

1. Васильченко О.П. Права національних меншин в Україні: що маємо і до чого прагнемо? / О.П. Васильченко // Науковий вісник УжНУ. Сер. "Право" — № 42. — 2017. — С. 36—40.
2. Куц Ю.О. Державне регулювання етнокультурною розмаїтістю в Україні / Ю.О. Куц. // Державне будівництво. — 2015. — № 1. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2015_1_13
3. Лемак В. Законодавство про національні меншини в Україні: питання вдосконалення / В. Лемак // Вісник Центральної виборчої комісії. — № 1 (28). — 2014. — С. 70—73.
4. Мейс Дж. Геополітичні імплікації етнополітики / Дж. Мейс // Політична думка. — К., 1995. — № 1. — С. 92—105.
5. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: Енциклопедія / За ред. Ю. І. Римаренка. — К.: Довіра, 1998. — 911 с.
6. ОБСЄ пропонує схвалити нове законодавство з прав нацменшин в Україні ІІУНІАН [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/906744-obse-proponue-shvaliti-nove-zakonodavstvo-z-prav-natsmenshin-v-ukrajini.html>
7. Про кількісний склад населення України // Урядовий кур'єр. — К., 2001. — 2001. — 29 грудня.
8. Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин: Закон України від 9 грудня 1997 року № 703/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 14. — Ст. 56.
9. Стан дотримання та захист прав національних меншин в Україні: Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. — 2006 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua/ru/images/stories/0702-2011/S_Dopovid_2_1.pdf
10. Халавка Т. Законодавче забезпечення прав етнічних громад в Україні / Т. Халавка. — Режим доступу: <http://buktolerance.com.ua/?p=4563>
11. Шипка Н. Легітимація політичної суб'єктності національних меншин в Україні / Н. Шипка // Військово-науковий вісник [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vnv_2008_10_20.pdf.
12. Amending the law on national minorities in Ukraine and Explanatory Memorandum, Second draft law / European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). — Opinion no. 265/2003. — CDL (2003) 89.
13. Mandela N. AZQuotes / N. Mandela [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.azquotes.com/quote/1228657>

References:

1. Vasy'l'chenko, O.P. (2017), "The rights of national minorities in Ukraine: what do we have and what do we strive for?", *Naukovy'j visnyk UzhNU. Seriya "Pravo"*, vol. 42, pp. 36—40.
2. Kucz, Yu. O. (2015), "State regulation of ethnocultural diversity in Ukraine", *Derzhavne budivny'cztvo*, vol 1, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2015_1_13 (Accessed 05 April 2018).
3. Lemak, V. (2014), "Legislation on National Minorities in Ukraine: Issues of Improvement", *Visnyk Central'noyi vy'borchoyi komisiyi*, vol 1 (28), pp. 70—73.
4. Mejs, Dzh. (1995), "Geopolitical implications of ethnopolitics", *Polity'chna dumka*, vol. 1, pp. 92—105.
5. Ry'marenko, Yu. I. (1998), *Mihratsijni protsesy v suchasnomu sviti: svitovyj, rehional'nyj ta natsional'nyj vymiry: Entsyklopediia [Migration Processes in the Modern World: World, Regional and National Dimensions: Encyclopedia]*, Dovira, Kyiv, Ukraine.
6. UNIAN (2014), "OSCE proposes to approve new legislation on the rights of national minorities in Ukraine", available at: <http://www.unian.ua/politics/906744-obse-proponue-shvaliti-nove-zakonodavstvo-z-prav-natsmenshin-v-ukrajini.html> (Accessed 05 April 2018).
7. Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine "About the quantitative composition of the population of Ukraine", *Uryadovy'j kur'yer*, Ky'yiv, vol. 29.01.
8. Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine "On the ratification of the Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities", *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrayiny*, vol. 14, p. 56.
9. Verkhovna Rada of Ukraine (2006), "Status of observance and protection of the rights of national minorities in Ukraine: Special report of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine on human rights", available at: http://www.ombudsman.gov.ua/ru/images/stories/07022011/S_Dopovid_2_1.pdf (Accessed 05 April 2018).
10. Xalavka, T. (2012), "Legislative provision of the rights of ethnic communities in Ukraine" available at: <http://buktolerance.com.ua/?p=4563> (Accessed 05 April 2018).
11. Shy'pka, N. (2008), "Legitimation of the Political Subjectivity of National Minorities in Ukraine", *Vijs'kovonaukovy'j visnyk*, available at: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vnv_2008_10_20.pdf (Accessed 05 April 2018).
12. Venice Commission (2003), "Amending the law on national minorities in Ukraine and Explanatory Memorandum, Second draft law", *European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)*, Opinion no. 265/2003.
13. AZQuotes (2018), "Mandela N.", available at: <http://www.azquotes.com/quote/1228657> (Accessed 05 April 2018).

Стаття надійшла до редакції 07.04.2018 р.